

När döden skiljer oss åt
- en hyllning till livet

När döden skiljer oss åt - en hyllning till livet

De föremål som visas i utställningen är till största delen hämtade ur museets samlingar och några av länets kyrkor. De speglar seder och bruk som har varit vanliga i Värmland. Till största delen representerar de den kristna traditionen, men här finns också berättelser om förkristen tid och andra delar av världen.

Sorg tar sig olika uttryck i olika kulturer, och har också varierat mycket genom historien. När vi ser på ett främmande sätt att bete sig i sorg kan vi tycka att det verkar märkligt, kanske till och med osmakligt eller brutalt. Kanske är sorgen ändå i grund och botten en liknande känsla hos människor i olika tider och kulturer. I den här utställningen visar vi på stora skillnader, men ser också att det finns mycket som är gemensamt om man skrapar lite på ytan.

En stund på jorden

Vår stund på jorden är kort. För somliga är den mycket kort och för andra lite längre, men sett i ett längre perspektiv är allas våra jordeliv försvinnande korta. Värmland har varit befolkat i ca 10 000 år. Om man räknar med att en generation är ungefär 25 år så har 400 generationer levt här före oss. Snart är även du själv bara en i raden av de förfäder som är borta sedan länge!

Trots att våra liv är så korta så ter de sig på något konstigt vis oändliga medan vi lever. Fastän vi vet att döden är oundviklig så är det lätt att känna sig odödlig så länge man är någorlunda ung och frisk. Personerna på de stumma porträtten från 1800-talet kände sig kanske också odödliga, men nu är de sedan länge döda och begravda.

De levde i en tid då livet var mycket osäkrare än idag. I vår tid räknar många av oss inte riktigt med döden, trots att vi vet att den är det enda i livet som är helt hundra procentigt säkert. Vi är upptagna med att leva våra liv och planera våra framtider. Döden har ingen plats i vår vardag. För inte så länge sedan var döden något man var så illa tvungen att ständigt ha med i beräkningen. Man visste att om man blev sjuk eller skadad så var risken ganska stor att man faktiskt inte överlevde. Det gällde gamla såväl som unga, och till och med barn. Så är det fortfarande i stora delar av världen.

1. Porträtt

Fotografierna är tagna under 1800-talet av studiofotografer i Karlstad, Arvika och Säffle.

*Somliga säger vi lever i evighet
fast döden är det sannaste som de vet
Andra säger lyckan finns i ett ögonblick
Fast de aldrig hann ifatt det de fick*

*I kärlek och hat, fiende, kamrat
I glädje och sorg, hydda och borg
tar vi ett kort på barnen i sommartid
När de dansar, när vi dansar
en stund på jorden*

Sommarkort
Cornelis Vreeswijk

Vanitas – livets fåfänglighet

Ordet *vanitas* kommer från latinet och betyder tomhet eller fåfänglighet. Det är samlingsnamnet på en särskild motivgrupp inom konsten som började framställas under 1500-talet och fick stort genomslag under 1600-talet. Störst var genren i Nederländerna med Leiden som konstnärligt centrum.

1600-talet var en period av ekonomisk tillbakagång i Europa och epidemier härjade. Detta gjorde att det fanns en stark känsla av alltings förgänglighet i människors vardag.

3. Stilleben

Motivet är ett *stilleben* (av holländskans *stil* 'stilla' och *leven* 'liv'), ett arrangemang av föremål som skapar en stämning, i detta fall av död och förgängelse. En dödskalle, några benknotor och ett utbrunnet ljus är uppenbara symboler, men även mer sofistikerade hänvisningar används för att påminna om livets skörhet; ett brutet grässtrå, ett musikinstrument eller en såpbubbla.

*Vi som mötas några korta stunder,
barn av samma jord och samma under.
på vår levnads stormomflutna näs!
Skulle kärlekslöst vi gå och kalla?
Samma ensamhet oss väntar alla,
samma sorgens sus på gravens gräs.*

Vi människor
Verner von Heidenstam

Så liten på jorden

*Så liten plats en människa tar på jorden
Mindre än ett träd i skogen
Så stort tomrum hon lämnar efter sig
En hel värld kan inte fylla det*

Saknad
Ingrid Arvidsson

Så lyder en vers som ofta används i dödsannonser och kondoleanser. Den beskriver det märkliga att ett människoliv är så litet men samtidigt fullständigt ovärderligt. En människas död kan kännas helt förlamande och omöjlig att acceptera, särskilt om det gäller en ung person. Döden är kanske lite uthärdligare att tänka på när det gäller en gammal människa som fått leva färdigt sitt liv, men även då kan tomrummet efter den vi förlorat kännas som att det är större än hela världen.

Vänjer man sig vid döden om man lever i dess närhet? Kändes det mindre svårt för den som förlorade ett barn på 1600-talet då barnadödligheten var skyhögt jämfört med idag? Eller var deras sorg lika förkrossande? Motiv i konsten visar att man mindes och räknade med de barn man hade förlorat. På familjeporträtt avbildas även de barn som gått bort i späda ålder.

4. Familjeporträtt med den döda modern

Thor Fagerqvist (1884-1960)

På familjeporträtt från 1600- och 1700-talen avbildas ibland familjemedlemmar som inte längre är i livet. De kan anas bakom ett draperi eller synas som en skugga. I Eskilsäters kyrka på Värmlandsnäs finns t.ex. den s.k. Roostavlan, som är ett porträtt av familjen Roos af Hjälmäter. Familjen fick tolv barn, varav sju uppnådde vuxen ålder. De fem man förlorade syns på porträttet som skuggestalter mellan sina föräldrar och syskon.

Fagerqvists familjeporträtt är en modern version: den döda mamman sitter i mitten, men hennes gestalt är blek och genomskinlig.

Memento mori – kom ihåg att du är dödlig

I vår tid ägnar de flesta, för det mesta, ganska lite tid åt att fundera på eller samtala om döden. Det är såklart bra att det är på det viset. Det är ett tecken på att vi lever med hälsa och trygghet som är så god att vi faktiskt inte behöver fundera hela tiden på om döden lurar runt nästa hörn. Många sjuttiofemåringar kan unna sig att planera inför nästa storstadsweekend istället för inför sin egen begravning. Det är ju fantastiskt! Men kanske finns det ändå en vits med att inte helt glömma bort medan man lever att livet faktiskt är förgämligt. I konsten finns en lång tradition av motiv, s.k. *Memento mori* som var avsedda att påminna om att det som blommar en gång ska dö. Man menar att livet blir mer levande om man är medveten om att det inte är evigt.

Memento mori är latin och betyder ”kom ihåg att du är dödlig”. Det hade använts som tema inom konsten ända sedan antiken, men blommade med renässansens och barockens konstnärer som sökte dramatiska motiv. Syftet är att påminna oss om att vårt liv på jorden är kort. Motiven innehåller symboler som timglas, kranium eller ett benrangel med lie – döden personifierad.

Parallellt med Memento mori utvecklades en annan konstriktning : Memento Vivere - kom ihåg att leva!

5. Duvan

2009

Carlota Perla (f. 1972)

Tusch och collage

6. Döds-kalle ljuslykta

2012

Ludvig Lövgren (f.1972)

Glas

7. Porträtt av Hilding Werner

1905

Edward Berggren (1876-1961)

Olja på duk

Östergötlands Museums konstsamling

8. Spegel Memento-Mori

2004

Annie Lindgren (f. 1966)

Mix media

Fä dö

Fränder dö

Själv dör du likaledes

Ur Havamal, 1200-talet

Tro, skrock och vetenskap

Idag förlitar vi oss i stor utsträckning på vetenskapen för att försäkra oss om att våra liv ska bli så långa som möjligt. Ända fram till för ett par generationer sedan hade dock vetenskapen ganska små möjligheter att rädda eller förlänga människors liv. Istället har man vänt sig till högre makter i hopp om att få leva länge i god hälsa, men också för att försäkra sig om en tillvaro i ett paradiset efter döden. Detta har tagit sig många olika uttryck under årtusenden och på olika platser. I vår del av världen har den kristna kyrkan haft mycket stort inflytande under de senaste 1000 åren. Kyrkan har på olika sätt påverkat människors förhållande till döden, både på gott och ont. Vid sidan av religionen har folklig tro, skrock och magi också spelat en betydande roll.

9. Koleraamulett och koleramedicin

På 1830-talet drabbades Europa för första gången av koleraepidemier. Kolera spred skräck eftersom man inte förstod hur folk blev smittade - inte förrän 1882 upptäcktes kolera bakterien. År 1866 drabbades Värmland av epidemin. Den kom åter året därpå. Av dem som insjuknade avled hela 47 %. I Karlstad bodde då 4 500 invånare varav 3,8 % avled. Omräknat till dagens befolkning skulle detta motsvara att runt 3 000 Karlstadbor plötsligt skulle avlida.

Amuletten ägdes av Lars Jonas Mauritz, född år 1802 i Västra Ämtervik. Han var komminister i Töcksmark från 1845 och dog på Töcksmarks prästgård 17 januari 1886. Bland de handlingar som han efterlämnade fanns denna kolera bricka med initialer på. Mauritz fick tillsammans med sin hustru Maria Jonsdotte 15 barn, varav 12 uppnådde vuxen ålder.

Pillerburken är märkt Carlstads apotek och innehåller medicin som skulle vara verksamt mot kolera.

10. Sockenbudstyg

Sockenbud var en muntlig begäran hos prästen i en församling eller socken att han skulle infinna sig ute i socknen hos någon sjuk eller döende sockenbo som önskade samtala med honom eller få nattvarden. Vanligen medföljde skjuts budet så att prästen omedelbart kunde infinna sig. Prästen tog då alltid med sig sockenbudstyget, det vill säga en kalk, en paten och en oblatask i liten storlek samt en liten flaska vin. Allt detta samlat i ett litet fodral av läder, inte större än att det kunde bäras som en väska .

Tidigare i historien var denna s.k. sjukkommunion förknippad med att man var döende och ville förbereda sig för att möta sin skapare. Prästen kunde då ge syndernas förlåtelse och sista nattvarden.

Idag behöver man inte ligga inför döden för att be om ett sockenbud, eller som man säger idag – hembesök av prästen. Att ta emot nattvarden i hemmet är ett sätt att fira gudstjänst, fast på lite avstånd

11. Läkemedel

Läkare och olika sorters läkemedel har funnits i årtusenden, men för bara några generationer sedan kunde man inte ens drömma om de effektiva och säkra läkemedel som vi tar för självklara idag.

Penicillin började testas i liten skala under 1800-talet. Det var dock först under 1940-talet som det började framställas i större mängder. Under andra världskriget framställdes penicillin för att rädda skadade soldater. Efter kriget började det bli tillgängligt även för civila sjukhus, och har sedan dess räddat många liv. Tre vetenskapsmän fick Nobelpriset i medicin år 1945 för upptäckten av penicillin.

I slutet av 1700-talet utvecklades vaccin mot smittkoppor. Det var ett resultat av upptäckten att den som haft ko-koppor, som är ofarligt för människor, tycktes vara immun mot de dödliga smittkoppor. Vaccin mot allt fler sjukdomar utvecklades under 1800- och 1900-talen och har räddat miljontals liv.

Många av de sjukdomar som skördade åtskilliga människoliv tidigare i historien är idag i stort sett utrotade i västvärlden. Samtidigt dör tusentals människor av samma sjukdomar varje dag i andra delar av världen för att de inte har tillgång till rent vatten och mediciner.

När döden ändå skiljer oss åt

Hoppet är det sista som lämnar människan! Så har det nog alltid varit. Vi klamrar oss in i det sista kvar vid hoppet att livet ska gå att rädda, att den vi älskar ska bli kvar hos oss ännu en stund. Förr eller senare kommer ändå det oundvikliga beskedet att en människa har lämnat jordelivet. Ibland är det väntat, andra gånger kommer det som en blixtnedslag från klar himmel. Ibland har kanske långdragen och plågsam sjukdom gjort att dödsbeskedet blir en lättnad. Hur det än är så är själva dödsögonblicket eller ögonblicket då vi får dödsbeskedet en ganska dramatisk vändpunkt som finns kvar i minnet för alltid. Det gäller våra nära och kära, men också vid kända personers dödsfall. De flesta minns exakt var de var när de fick höra nyheten om mordet på Olof Palme eller Anna Lind.

Från själaringning till Twitter

Nyheten att en person har gått bort sprids idag mycket snabbt. Innan det fanns telefoner tog det lite längre tid, då skickade man begravningsbrev. Den som hade råd tryckte fina kort med svarta kanter.

Att ringa i kyrkklockorna när någon dött är en tradition med rötter långt tillbaka i tiden. Under medeltiden hade det funktionen att ringa in den dödes själ i himmelriket. Reformationen tog avstånd från en rad äldre bruk, och i lagtexter från 1600-talet anges noga att själaringningen inte görs "för gammal vidskeplighets skull" utan endast för att tillkännage dödsfallet. Ju förnämre en person var, desto senare på dagen ringde man i klockorna. Vid kungliga dödsfall kunde man ringa varje dag i ett helt år. För personer som begått självmord ringde man inte alls. I Engelbrekts församling i Stockholm introducerades 1922 en kort klockringning i samband med tacksägelsen. En sådan ringning har numera blivit allmän i Sverige.

När en medlem av en muslimsk församling gått bort ropas meddelande om hans eller hennes död ut från moskéns minaret i samband med böneutropet. Begravningen sker vanligen redan samma dag eller inom ett dygn.

Meddelande om dödsfall började införas i dagstidningarna under 1800-talet. Till en början meddelade man bara själva dödsfallet. Vid 1900-talets början började man med att även införa tid och plats för begravningen i annonsen. Samtidigt blev det populärt att ha med en vers, oftast ett bibelord, och en symbol – alltid ett kors.

12. Fragment av Karlstads domkyrkas gamla kyrkklocka

Karlstads domkyrka byggdes år 1723-1730. Den ersatte en äldre kyrka som låg vid älven, ungefär vid nuvarande Stadshotellet, och brann ner år 1719 .

Vid stadsbranden 1865 var domkyrkan en av de få byggnader som inte totalförstördes. Tornet blev dock skadat och klockorna förstörda. Efter branden sattes brandvakter i kyrktornet för att hålla vakt och slå larm om brand bröt ut. Det fungerade nog ganska bra – men då och då hände det att vakterna bötfälldes för att ha somnat på sin post!

Bilderna på väggen visar Karlstads domkyrkotorn och minareten på Gurgimoskén i Tripoli.

13. Sorgkort

Kungörelse
Inbjudan
Tack

14. Symboler i dödsannonser

År 1950 hade 95% av dödsannonserna i Dagens Nyheter korset som symbol. En annons med en blomma infördes för första gången i Länstidningen i Östersund år 1976.

Genombrottet för den variation vi ser idag kom vid jul år 1977. Författaren Bengt Nerman skrev då på Dagens Nyheters kultursidor:

Om blommor

När min hustru dog för snart en vecka sedan lämnade hon efter sig ett brev med en önskan: hon ville ha en blomma i sin dödsannons istället för ett kors: en liten blåsipppa.

Jag gick upp på DN:s annonskontor och blev mottagen av en vänlig men förvånad dam: ingen hade någonsin framställt en sådan begäran. Det här måste chefen få avgöra. Och efter en stund var hon tillbaka med en pärm: En blomma var absolut otänkbart: men vi kunde få alla sorters kors, och stjärnor, och ordenstecken: Fimurarorden, Goldini. Rotary: Se här i pärmen.

Men Ulla var inte medlem av någon orden och hon tyckte inte om kors: hon tyckte om människor, och blommor. Snälla ni som bestämmer. Nästa gång en människa kommer till er och vill ha en blomma strax ovanför sitt namn, låt henne få det. Blommor är inte farliga.

Efter ett par dagar publicerades ett svar från DN:s direktör:

Jag är ledsen att behöva konstatera att Bengt Nermans begäran inte blev infriad. Våra regler om typografi och illustrationer i dödsannonser är mycket återhållsamma. Endast ett begränsat urval av kors och liknande symboler godtages. Den bakomliggande tanken har varit att undvika en vildvuxen utstyrelse i dödsannonserna i tron att de flesta önskar en enkel och värdig utformning av dessa annonser.

Vi vill emellertid gärna instämma med Bengt Nerman när han avslutningsvis säger: Nästa gång en människa kommer till er och vill ha en blomma strax ovanför den dödes namn, låt henne få det. Vi inför därför nu möjligheten att utöver hittills brukade symboler i dödsannonser ha en blomma istället för ett kors ovanför den dödes namn.

Reaktionen lät inte vänta på sig. Bara ett par veckor senare, i januari 1978, började det blomma i dödsannonserna och idag finns det knappast någon gräns för variationen av symboler.

Lik i huset

Idag dör de flesta på sjukhus eller annan vårdinrättning. För inte så länge sedan var det normalt att man dog hemma. Liket tvättades och sveptes av familjen eller av en liksveperska som kom till hemmet. Släktingar och bekanta kom på besök för att beklaga sorgen och för att se liket. Likrummet pryddes med vita lakan, blommor och ibland grankvistar. Besöken till sorgehuset ersattes så småningom av att man skickade brev eller blommor, men på landsbygden levde sedvänjan att "skåda liket" kvar en bra bit in på 1900-talet.

Det skulle också synas utåt att man hade lik i huset. Farstukvisten och vägen utanför huset smyckades med granris. När den döde färdades till kyrkogården kunde de som bodde längs vägen lägga ut granris där begravningståget skulle passera.

Innan den döde lämnade hemmet skulle man "läsa ut liket". Det innebar att man skulle läsa böner över den döde, och det är en mycket gammal sed som går tillbaka ända till medeltiden. Redan på 1600-talet blev det dock förbjudet för präster att resa ut i gårdarna och läsa ut lik, då det betraktades som vidskepelse. Bruket upphörde dock inte, utan istället för prästen fick någon anhörig utföra läsningen.

”Hederlig begravning”

Det är inte bara själva hanteringen av den döde som står i fokus vid en begravning, minst lika viktiga är de ceremonier och ritualer som de kvarlevande involveras i. Dessa kan ha flera olika funktioner. I första hand utförs de förstås för att visa omsorg, vördnad och respekt gentemot den avlidne. Vissa ritualer har utförts för att försäkra sig om att den dödes själ skulle ta sig säkert till andra sidan och inte gå igen och störa de levande. Begravningar har också fungerat som statusmarkörer, där påkostade begravningar varit ett sätt att demonstrera makt och rikedom.

Svenska begravningar har ända in vår tid varit ganska traditionsbundna och likriktade. Det mörka och allvarliga har varit dominerande. På landsbygden har vissa mycket gamla seder och bruk levt kvar ända in i modern tid. Andra har dött ut eller rent av förbjudits då de blivit otidsenliga. Allt som rör begravningar visar idag allt större variation, dels genom att olika religioner finns representerade men också för att vi ger större utrymme till personliga önskemål. Vår tids individualism syns tydligt i våra begravningsseder.

15. Sorgdräkter

Svart blev begravningsfärgen på modet under 1500-talet, då man började använda svart vid kungliga begravningar. Sorgdräkter har dock sett ut på olika sätt i olika tider och på olika platser. Under 1800-talet bar kvinnor på landsbygden enkla vita huvudkläden och förkläden till sorgdräkten. Dessa ersattes vid 1800-talets slut av svarta sidensjaletter och förkläden med spets. I borgerliga kretsar pryddes kvinnornas hattar av slöja eller flor.

De närmast anhöriga lade inte av sorgräkten efter begravningen utan markerade sorg i klädseln under en längre period, ibland under ett helt år.

16. Sorgband

Förr skulle sorgband bäras av alla släktingar till en avliden. Det var ett brett band som fästes runt ärmen på kappa eller rock. Sorgbandet bars i 3-6 månader efter dödsfallet. Under 60-talet kom även ett smalare sorgband som bars på kavajslaget och under 70-talet kom den s.k ”sorgknappen” som även den bars på vänster kavajslag. Under 80-talet försvann sorgbanden praktiskt taget helt.

Idag finns ett nytt litet sorgband som fästs med en pin med en fågelsymbol. Det kan bäras på blus, kavaj eller rockslag som en diskret markering till omgivningen att man nyligen förlorat en anhörig.

17. Prestaver

Att bära prestav vid en begravning var en ära och ett sätt att visa hedersbetygelse för den döde. Framför begravningsprocessionen bars prestaver av minst två marskalkar, som vid jordfästningen stod som hedersvakter på vardera sidan om kistan.

Prestaver introducerades i Sverige vid kung Johan III:s begravning år 1592. Till en början hade adeln ensamrätt till bruket av prestaver, men så småningom blev det allmänt utbrett. Sedan mitten av 1900-talet har prestaverande blivit allt ovanligare, men på sina håll finns vittnesmål om begravningar där prestaver använts så sent som för ett tiotal år sedan.

18. Begravningskarameller

Begravningen följdes i äldre tid av ett gravöl eller begravningskalas. Det kunde vara en fråga om status att visa att man hade råd att bjuda generöst, men det har också varit vanligt att begravningsgästerna bidrog med förning till kalaset. Under perioder har det införts lagar och regler för att begränsa alltför utsvävande begravningskalas.

Under 1800-talet blev det vanligt med begravningskonfekt som kunde serveras med bara ett glas vin, men på landsbygden vanligen som avslutning på en större måltid och som något att ta med sig hem. Konfekten var svept i svart eller vitt krusat papper och prydd med tyll, änglar, kors, dödssymboler och deviser. Vid början på 1960-talet förekom begravningskonfekt fortfarande i omkring 10% av landets församlingar.

Se till mig som liten är

Man kan fundera på hur omgivningen reagerade när ett barn dog förr i tiden. Det fanns lagar, regler och sedvänjor som ger bilden av att ett barns död möttes med viss likgiltighet jämfört med idag. Å andra sidan vet vi väldigt lite om hur enskilda anhöriga kände och tänkte. Kändes det mindre svårt för den som förlorade ett barn på 1600-talet då barnadödligheten var skyhögt jämfört med idag? Eller var deras sorg lika förkrossande? Att ens sorg delades av andra som upplevt samma sak gav säkert styrka. Även i vår tid söker vi gärna tröst hos de som genom egen erfarenhet kan förstå vår upplevelse.

Kanske var man också hjälpt av sin religiösa övertygelse. Det var en tid då man inte på samma sätt som idag ifrågasatte huruvida man kommer till himlen när man dör. För att ett barn skulle omfattas av Guds nåd var det dock nödvändigt att barnet var döpt. Ända in i modern tid har uppfattningen om dopets betydelse levt kvar. Om ett odöpt barn dog riskerade det barnets själ att hamna i limbo som var en tillvaro mellan himmel och helvete. Att förlora ett odöpt barn på 1600-talet kan man gissa var en förälders värsta mardröm.

Odöpta och oäkta barn särbehandlades på kyrkogården. Under en period fick de inte alls begravas i vigd jord, men lagen mildrades med tiden så att de fick placeras tillsammans med en vuxen eller avsides på kyrkogården. Prästerna fick inte uträtta några ceremonier över dem, de kunde till och med bötfällas om de gjorde det. Inte förrän 1991 likställdes dessa barn med andra döda när det gällde ceremoni och begravning, då biskopsmötet beslöt att följa Socialstyrelsens rekommendationer.

I folktron finns gott om berättelser om mylingar – oäkta och odöpta spädbarn som fötts i löndom och mördats av sina mödrar. De sägs finnas undangömda på olika platser men hörs sjunga eller gråta för att få ett namn och komma i vigd jord. Berättelserna om mylingarna är uppdiiktade, men vittnar om rädslor och oro som fanns i verkligheten

19. Likbårar

Holmedals kyrka

På kyrkans vind stod två bårar intill varandra, den ena i storlek för att passa en vuxen, den andra betydligt mindre. De minner om en tid då det var ganska vanligt att man tvingades hålla begravning för en människa som inte hunnit bli fullvuxen. Årtalet 1822 är inristat på den stora och 1835 på den lilla.

Det var vanligt att bära liken långa vägar från hemmet till kyrkan. Som beredskap för begravningen var socknarna indelade i särskilda bårslag, som bar den döde till graven. Hästdragna likvagnar började införas på landsbygden på 1870-talet men mötte till en början motstånd, eftersom det ansågs vara en heder att bli buren till graven.

20. Mynt

Ekshärad

Myntet hittades i en grav vid utgrävning av en ödekyrkogård från 1500- och 1600-talen i Ekshärad. Ett litet spädbarn hade begravits ovanpå en man i åldern 45-65 år. Barnet höll myntet i sin högra hand. I flera av gravarna på kyrkogården har små barn begravts tillsammans med en vuxen. Kanske är barnen släkt med de vuxna och dog vid ungefär samma tid, så man passade på att begrava dem tillsammans. Det kan också vara odöpta eller oäkta mördade barn som man placerat på detta vis i hopp om att kunna rädda deras själar in i himmelriket.

Jord ska du åter bli – eller?

Det finns många olika sätt att gå tillväga med hanteringen av kroppen vid ett dödsfall. Av rent praktiska skäl måste man förvara eller förstöra kroppen på ett sådant sätt att man inte riskerar lukt, smitta eller annat obehag. Sedan våren 2012 finns i Sverige en ny lag som säger att tiden mellan dödsfall och gravsättning, alternativt kremering, får vara högst en månad, mot tidigare två månader.

Utöver rent praktiska hänsyn finns i de flesta kulturer mycket starka sedvänjor och tabun som styr vad som anses som tänkbar eller otänkbart. Dessa förändras dock över tid. I Sverige har jordbegravning i kista varit helt dominerande under mycket lång tid. När Sverige kristnades förbjöds kremering eftersom det då sågs som hedniskt. Sedan ett antal år har kremering blivit allt mer populärt, och är nu det vanligaste gravskicket.

Den växling vi ser idag från jordbegravning till kremering är bara den senaste i en lång rad av skiften. Gravar utgör en stor del av alla kända fornlämningar och de kan berätta en hel del om hur man sett på liv och död genom årtusenden. Under vissa perioder har man föredragit jordbegravning, men brandgravskicket har också varit dominerande under långa tider.

Om man tänker sig att själen måste frigöras från kroppen för att kunna uppgå i världsalltet verkar det logiskt att kremera. Om man föreställer sig att man ska återuppstå till nytt liv i sin gamla kropp, då behöver man förstås vara rädd om kroppen. Det mest extrema exemplet är kanske egyptiska mumier, där man gjort allt man kunnat för att bevara kroppen intakt.

21. Urnor

Urnan med aska kan placeras i en jordgrav eller i ett kolumbarium. Urnor i kolumbarier ska vara av oförgämligt material, t.e.x. koppar, brons, keramik eller marmor. I jordgravar tillåter de flesta kyrkogårdar bara förgämliga material, d.v.s. sådana som förmultnar inom 15 år.

Kremering var den dominerande begravningsformen i Norden från bronsåldern till medeltidens början, men förbjöds av den kristna kyrkan. Den första kremeringen modern tid i Sverige ägde rum den 15 oktober 1887 kl. 09.30 när stoftet efter disponenten Ernst Kjellerstedt, Örebro, förbrändes vid en provisorisk likbränningsanläggning.

Idag kremeras omkring 70 000 människor årligen. I storstäderna utgör kremeringar över 90 % av alla begravningar.

Man får strö ut askan efter en avliden på annan plats än begravningsplats, om länsstyrelsen i det län där askan ska spridas ger tillstånd till det. Platsen där askan strös ut får inte markeras på något sätt. Det ska vara på avstånd från bebyggelse och inte i anslutning till tomtmark eller en plats där allmänheten uppehåller sig, t.ex. fritidsområde eller allmän badplats. Spridningen av askan får inte ske på snö eller is.

Bilder:

Solnedgång över Väneren. Foto: Lars Sjökvist

Solnedgång över Varanasi vid floden Ganges, Indien. Fot: Bertil Ludvigsson

22. Gravurna

Backa, Årjäng

Denna urna med brända människoben hittades vid utgrävningen av ett gravfält från järnåldern, ca 400 e.Kr. På platsen fanns sju gravar. Vid denna tid var sedvänjan att kremdera döda dominerande och hade varit det i över 1000 år. Urnan är specialtillverkad för begravningen. Den innehöll brända ben efter en kvinna i åldern 30-50 år. Ålder och kön har man kunnat ta reda på genom att undersöka benresterna.

Alla ben låg inte i urnan, en del låg utanför i resterna efter gravbålet. Här hade kvinnan blivit bränd med sina tillhörigheter: en benkam, en ornerad hårnål, synål, eldslagningssten m.m. Liknande uppsättning föremål finns ofta i gravar från samma tid. Det var också vanligt med brända djur i gravarna.

Kvinnans kremeringsplats doldes av en rund gravhög. Gravhögar är inte bara gravar utan också ett slags minnesplatser. Vissa högar kan ha varit markerade med stolpar (stolphål är funna ibland) eller resta stenar. Gravfälten var sannolikt kopplade till vissa gårdar och släkter. Alla i bygden begravdes inte på samma plats utan en familj eller släkt kunde ha sin egen begravningsplats.

23. Djurmumier

I museets samlingar finns några egyptiska djurmumier som någon tagit med sig hem från en resa. Förmodligen kom de till Sverige vid början av 1900-talet, då Egypten var på modet i Europa.

Mumifiering utfördes inte bara på människor utan även olika djur, här en orm och två fåglar.

24. Kryonik

Tanken att bevara kroppen för att en dag kunna återuppväcka den är tusentals år gammal, men finns än idag. Kryonik är en teknik för att frysa ned en människa efter döden. Förespråkare för kryonik menar att döden är en process och att man inte är riktigt död förrän sinnet är förstört, och att denna förstörelse kan hindras genom låga temperaturer. De hoppas att personen kan återföras till liv i framtiden när vetenskapen nått längre än idag.

I USA finns ett antal företag som erbjuder bevarande av kroppar genom kryonik. Det är kostsamt men de som erbjuder tjänsterna menar att man kan finansiera dem med hjälp av livförsäkring.

25. Minnesdiamant (kopia)

En minnesdiamant är en ädelsten som skapas på konstgjord väg av en del av askan efter en kremerad kropp. Stenen kan sättas i en ring eller annat smycke. På så vis kan man bevara den man förlorat i evighet och alltid bära personen med sig – såvida man inte tappar den förstås! Tekniken finns inte i Sverige, men erbjuds bl.a. av ett företag i Holland. Själva tillverkningen av ädelstenen görs i USA, den slipas och monteras sedan i Antwerpen. Enligt svensk lag får man inte använda askan efter kremering på det viset, men om man låter kremerna kroppen på plats i Holland så finns inga lagliga hinder.

26. Stoftkista för promerat stoft

Kistan är en *dummy* som visar naturlig storlek och design på den kista som ska innehålla det stoft som gravsätts efter promession.

Promession är en ny begravningsform och kallas även för ekologisk begravning. Förenklat går tekniken till så att kroppen frystorkas, varigenom den blir skör och genom vibration kan fördelas till stoft. Endast vatten och fasta metaller avlägsnas från kroppen vid promession, allt annat finns kvar. Volymen av stoftet blir därför större än vid kremering. Både kistan och stoftet är nedbrytbart och förmultnar till jord inom ett år.

Promession har testats på grisar och i många länder finns intresse för tekniken. Än finns dock ingen anläggning i drift. Det svenska företaget Promessa, som står bakom idén och utvecklingen av promession, arbetar med målet att starta en första anläggning i Sverige.

Ibland blir det inte som man har tänkt sig

Ibland dör en människa på ett sätt som gör att det inte går att ha en fin begravning med allt som hör till. I krig och vid katastrofer finns särskilda rutiner utarbetade som de som arbetar med att ta hand om kroppar ska följa. En viktig del är att säkerställa identifiering. Gravar kan i vissa fall flyttas vid senare tillfälle.

Ibland lyckas man inte hitta kroppen trots att man med stor säkerhet vet att en person har omkommit. I sådana fall kan personen dödförklaras även om kroppen aldrig återfunnits.

27. Krigsgravinstruktion och dödsbricka

Den lilla skriften är från 1959 och innehåller försvarets instruktioner gällande hur man ska tillvara döda kroppar då soldater stupar i strid.

Dödsbrickan tillhörde en beväringssman och skrevs vid norska gränsen år 1905.

I ljusaste minne bevarad

28. Gravsten Angelheart

Den hjärtformade stenen finns i stående eller liggande format och i tre olika färger. Den kan beställas med en personlig textrad - ett citat, en hälsning eller kanske ett visdomsord.

Angelheart är en del av konceptet *Never ending story* som Sveriges Begravningsbyråers Förbund utvecklat som ett alternativ till traditionella begravningsprodukter.

En stående sten kostar från 26 950 kronor. Den liggande stenen är lite mindre och kostar från 18 950 kronor.

29. Gravstensfragment

Karlstad, 1600-tal

30. Gravvårdsprydnad

1930-tal

Från Laxarby kyrka, Dalsland föreställande en ängel inom en lövranka samt över huvudet i båge med 6 stjärnor. Ritning utförd av N. Zetterlund 1934

31. Självvattnande blomlåda

Emperi försäljning AB, Karlskoga

De självvattnande lådorna har filterremсор som transporterar vattnet i lagom mängd från botten av lådan till blomjorden. Idén till blomlådorna fick grundaren Thord Karlsson i början av 1980-talet, när han med erfarenheter som trädgårdsmästare och inom kyrkogårdsskötsel, började prova sig fram för att finna nya lösningar för planteringar och planteringslådor vid gravar. Sedan 1990-talet finns lådorna även för balkonger, broräcken och entréer. Kyrkogårdsförvaltningar är företagets största kunder före privatpersoner.

32. Alla helgons dag

Allhelgonahelgen har blivit en av de största helgerna, då många människor besöker kyrkor och kyrkogårdar för att tända ljus för avlidna anhöriga eller vänner. Allhelgonahelgen innehåller två helgdagar. Alla helgons dag infaller 1 november och firas på lördagen närmast efter det. Alla själars dag firas dagen efter, på söndagen. Alla helgons dag är sedan 1953 en allmän helgdag.

Sedan att fira helgon och martyrer på olika specifika dagar uppstod tidigt inom den kristna kyrkan och snart även behovet av en samlingsdag för helgon som inte fått en egen plats i kalendern. Därför infördes en "alla helgons dag" för dessa. Inom den katolska kyrkan infördes på 1000-talet *alla själars dag* 2 november, som en dag då man ska minnas sina bortgångna anhöriga. I samband med reformationen upphörde alla själars dag att vara helgdag i protestantiska länder.

33. Dia de los muertos

De dödas dag, *Dia de los muertos*, är en viktig högtid i Mexiko och den innebär fest! På kyrkogårdarna samlas familjer med mat, dryck och blommor. Tillsammans sitter de runt gravstenarna, samtalar glatt, höjer glasen och skrattar. Några har förlorat sina gamla föräldrar, andra sina små barn. Denna tradition fanns i Mexiko innan spanjorerna kom med firandet av Alla helgons dag på 1500-talet.

I Mexiko tänker man sig att de döda kommer tillbaka en gång om året för att hälsa på sina familjer och vänner och det är den tron som ligger bakom glädjen i denna högtid. På De dödas dag får man återse sina nära och kära som har gått bort.

Skelettet "La Catrina" är en mycket omtyckt figur som representerar en elegant dam. Hon tecknades av mexikanen José Guadalupe Posada, född 1851. Posada skapade Catrina som en symbol och protest mot diktaturen under Porfirio Díaz och menade att döden är jämlik för fattig och rik.

Minnessaker

34. Dödsmask och handavgjutningar

Gustaf Fröding och Selma Lagerlöf

En dödsmask är en avgjutning av en persons ansikte som görs efter döden. Den kan fungera som ett minne av personen, eller som förlaga till framtida avporträtteringar (både målade och skulpterade) men har i många historiska fall framställts för relikvärdet hos kända personer.

35. Minnessked

Silversked till minne av Maria, född 1670, död 1760.

36. Minnessaker

I den vackra blommiga asken har en flicka sparat minnen av sina vänner och anhöriga. Några hårlockar formade i fina mönster, en liten dikt om vänskap och ett ituklippt foto.

Även medan våra nära och kära är i livet spar vi gärna på minnen av dem. Något att påminna om vännen som bor långt bort eller det lilla barnet som växer upp.

37. Gravkors

I Värmland finns ca 1200 äldre, smidda gravkors. Flest finns på Ekshärads och Dalby kyrkogårdar som tillsammans har omkring 500 kors. Resterande 700 finns fördelade på 55 kyrkogårdar i länet. Smideskorsen uppvisar stor variationsrikedom i form. Det finns ett femtontal huvudtyper och ett antal undertyper.

Smidda gravkors tillverkades från början av 1600-talet fram till mitten av 1800-talet. Höjdpunkten var under första hälften av 1800-talet. Mot slutet av 1800-talet kom de smidda gravkorsen att nedvärderas och ersattes i i många fall av gravvårdar i sten. Sedan 1960-talet har dock intresset för korsen vaknat igen. Omkring 400 nyttillverkade kors har tillkommit efter 1965, varav mer än hälften på Ekshärads kyrkogård.

Gör en snygg sorti!

38. Kistan Skogsro

Kistan kallas också Jägarkistan. Den är framtagen av Sveriges Begravningsbyråers förbund som ett personligt alternativ för den som har jakt och natur som intresse.

Om man har levt båtliv och vill ta med sig sin livsstil i graven kan man istället välja kistan Ocean som har maritim känsla.

39. Kistan Angelbox

En Angelbox har vingar som handtag på sidorna och ett par vingar på locket. Den finns i svart, vitt, rosa och guld. Den gyllene kistan har också änglar på insidan av locket.

Denna annorlunda kista är en del av konceptet *Never ending story* som Sveriges Begravningsbyråers Förbund utvecklat som ett alternativ till traditionella begravningsprodukter.

En Angelbox kostar ca 10 000 kronor.

40. Minnestavla

Ekshärad, 1925

På baksidan står med handskriven blyertstext: "År 1925 den 30/11. 25 grader kallt. Saknar. Jöns Olsson, Byn, Ekshärad"